

Hanuliak, Václav; Ragač, Radoslav

Archeologický výskum neznámej stredovekej architektúry v centre Zvolena

Archaeologia historica. 2007, vol. 32, iss. [1], pp. 139-150

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140707>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Archeologický výskum neznámej stredovekej architektúry v centre Zvolena

VÁCLAV HANULIAK – RADOSLAV RAGAČ

Abstrakt: Mesto Zvolen v súčasnosti realizuje komplexnú obnovu historického jadra mesta. Súčasťou stavebných prác zasahujúcich do podložínych vrstiev sú predstihové záchranné archeologické výskumy. Výskumná sezóna v roku 2006 sa sústredila na južný exteriér ranogotického Kostola sv. Alžbety. Archeologický výskum odkryl zaniknutý historický architektonický komplex stredovekého špitála, ktorý funkčne predstavujú dve samostatné stavby. Hlavnou stavbou komplexu je karner. Druhou funkčne vymedzenou stavbou je stredoveký špitál – xenodochium. Obidve stavby majú samostatné osadenie základov. Nadzákladová časť muriva bola stavebne previazaná, z čoho usudzujeme, že obe stavby vznikli v jednom časovom období. Na základe nálezovej situácie – hrobu č. 15 a architektúry – datujeme stavbu do 1. polovice 14. storočia. Zánik stavebného komplexu na základe historických písomných správ kladieme do záveru 17. storočia. Súčasne s odkryvom architektúry bola odkrytá a zdokumentovaná časť prikostolného radového pohrebiska z 13.–18. storočia.

Kľúčové slová: Historické námestie – Kostol sv. Alžbety – špitálsky komplex – karner – prikostolné radové pohrebisko.

Archaeological Research into Unidentified Medieval Architecture in the Centre of Zvolen

Abstract: The historical core of the town of Zvolen is currently subject to complete re-development. The building work, intruding into the subsoil, has been preceded by preliminary archaeological research. The 2006 research period concentrated on the south exterior of the early-Gothic Church of St. Elizabeth. In the course of research, the previously hidden architectural medieval complex was excavated, consisting of two autonomous buildings of different function from one another. The main building is a cemetery chapel, while the other is a medieval xenodochium, a place for the reception and entertainment of strangers and pilgrims, and for the relief of paupers. The constructions have independent foundations. The brickwork sections over the foundations, however, are interconnected, which gives rise to the conclusion that both buildings come from the same period. On the basis of certain finds, i.e. grave no. 15 and architectural characteristics, the building can be dated to the first half of the 14th century. Historical written records confirm that the building complex ceased to exist in the late 17th century. Together with the exposure of architectural elements, part of a 13th-18th-century churchyard row burial site has been excavated and documented.

Key words: Historical square – Church of St. Elizabeth – hospital complex – cemetery chapel – churchyard row burial site.

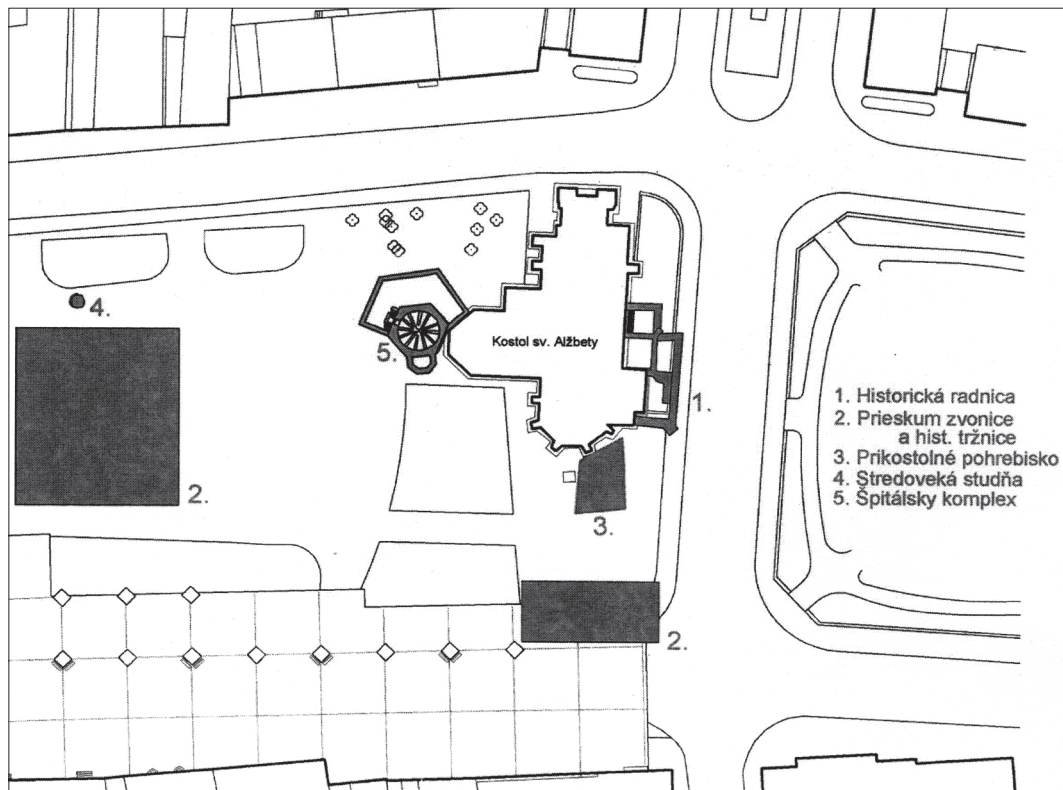
Posledné decénium minulého storočia sa takmer na celom Slovensku nesie v znamení komplexnej obnovy a revitalizácie obcí a miest. Výnimkou nie je ani historická časť niekdajšieho kráľovského a župného mesta Zvolen. Napriek tomu, že obdobie socialistickej prestavby mesta značne ubralo na jeho historickom vzhľade, súčasný schválený a sčasti už realizovaný projekt prinavracia mestu v rámci pešej zóny novú estetickú tvár.

Mesto Zvolen v rámci plánovanej rekonštrukcie historického jadra sa v súčasnosti usiluje najmä v pamiatkovej zóne prinavrátiť mestu z hľadiska urbanizmu charakter, aký malo v minulosti, keď bolo hospodársko-spoločenským a správnym centrom regiónu.

Zvolen sa nachádza v centrálnej oblasti stredného Slovenska. V tomto prostredí v období vrcholného a neskorého stredoveku si mesto vytvorilo hospodárske a spoločenské zázemie, ktoré hodnoverne potvrdzovali už výsady panovníka z roku 1238 (Marsina 1989, 799).

Kráľovské mesto Zvolen vzniklo dobudovaním jednej z množstva včasnostredovekých osád, rozkladajúcich sa na hronskej nive, pod starým Zvolenským hradom (dnes Pustý hrad). Orientácia mesta v osi juh–sever bola daná krajinskou, zároveň i diaľkovou cestou Via Magna, smerujúcou od Jadranu po Baltické more, známou už v období včasného stredoveku.

Zvolen ako iné mestá podobného postavenia začal v polovici 19. storočia strácať svoj historický vzhľad odstraňovaním mestských hradieb a brán, bastiónov, báš a zaspávaním obvodových obranných priekop. Nasledujúce storočie, najmä obdobie socialistickej výstavby, začalo meniť celkový vzhľad mesta postupným odstraňovaním stredovekej meštianskej obytnej zástavby, ktorú nahradzovali panelovou výškovou zástavbou. Vrátiť mestu pôvodnú

Obr. 1. Situačný plán centrálnej časti zvolenského námestia.

Abb. 1. Lageplan des zentralen Teils des Zvolener Marktplatzes.

historickú tvár už v súčasnosti nie je možné. Uskutočňované úpravy uličných fasád v konečnom dôsledku majú už len kozmetický charakter. Na začiatku nového milénia sa pre mesto stal výzvou svojím urbanisticko-ekologickým charakterom projekt rekonštrukcie historického námestia. Výmena dlažby a s ňou spojené zmeny inžinierskych sietí si vynútili od roku 2002 do súčasnosti trvajúci záchranný archeologický výskum. Jadrom historickej zástavby, ktorú dnes skúma predstihový záchranný výskum, je miesto farského Kostola sv. Alžbety. Kostol, napriek tomu, že nie je najstaršou sakrálnou stavbou vo Zvolene, datujeme na základe umelecko-historického prieskumu do začiatku 2. polovice 13. storočia. Prvá etapa záchranného archeologického výskumu sa sústredila severne od lode kostola.

Výskum na základe historických správ a materiálnych dokladov odkrytej architektúry jednoznačne potvrdil existenciu staršej radničnej stavby a jej časovú a slohovú etapizáciu. Výstavba radnice z 1. polovice 15. storočia bola potvrdením hospodárskeho rastu mesta, nezávislého od centrálnej župnej správy riadenej zo Zvolenského starého hradu a od 15. storočia zo Zvolenského zámku (Hanuliak 2003, 317–324). V roku 2004 v súvislosti s ukončením prvej etapy rekonštrukcie historického námestia, jej severnej časti (pešej zóny), bola do záchranného výskumu zahrnutá časť situovaná východne od presbytéria kostola. Záchranný výskum vychádzal z historických správ z 15. storočia, ktoré uvádzajú, že v priebehu roku 1467 bola vybudovaná drevená veža – *turris*, do ktorej v 16. storočí osadili hodiny. V samom závere 16. storočia bola už len zvonica, pretože hodinový stroj – *horologium* bol premiestnený na pristavanú kamennú kostolnú vežu (Ragač 2002, 127–130). Reálnu existenciu stavby zvonice potvrdzuje jej hodnoverné vyobrazenie na Willenbergovej vedute mesta z roku 1599. Záchranný výskum sondážnym prieskumom nezískal materiálny doklad o zvonici. Výskumom v tejto časti námestia sa podarilo určiť východnú hraničnú líniu

prikostolného pochovávaní. V nasledujúcom roku (2005) záchranný výskum preskúmal blízky exteriér SV od presbytéria kostola, kde bolo odkrytých 44 hrobových celkov. Časové rozptätie pochovávaní na základe hrobovej výbavy a ojedinelých mincí môžeme datovať od 14. do 18. storočia. Súbežne s odkryvom časti prikostolného cintorína bola preskúmaná plocha tej časti námestia, kde sa predpokladala stredoveká stavba tržnice, datovaná k roku 1478. Výskumom boli zistené iba zvyšky po novovekej stavbe z 20. storočia. Pre indíciu existencie a bližšej lokalizácie stredovekej tržnice môže slúžiť objav studne z 15. storočia, ktorá mohla dotvárať jej bezprostredné zázemie (Hanuliak 2006). Tohtoročná výskumná sezóna (2006) sa sústredila na južný exteriér farského kostola v tesnej blízkosti barokovej Kaplnky Píety. Na skúmanej ploche s rozlohou 17×22 m sa podarilo odkryť stavebný komplex pozostávajúci zo sakrálnej stavby – kaplnky a prístavby špitála. Sakrálny objekt má charakter centrálnej stavby polygonálneho-hexagonálneho pôdorysu s vonkajším priemerom 9 m. Kaplnka má klasickú orientáciu Z–V. Jej apsida na východnej strane má tak isto polygonálny hexagonálny pôdorys s vnútornou šírkou (svetlosťou) 2,8 m v mieste triumfálneho oblúka. Apsida k centrálnej lodi nie je stavebne previazaná, ale je pristavaná na škáru. Tento stavebný postup nie je spôsobený časovou disproporciou, ale rozdielnym zahĺbením základov. Loď kaplnky vo funkcii dvojpodlažnej stavby má základovú škáru položenú o 190 cm hlbšie, ako je základová škára apsidy. Interiér vnútorného priestoru suterénnej časti kaplnky má pravidelný kruhový pôdorys s priemerom 8 m. Hrúbka základov vzhľadom na polygonálne náročia sa pohybuje v rozmedzí od 90 do 150 cm. Hrúbka základov apsidy dosahuje 80 cm. Vrchné vrstvy zásyvu interiéru kaplnky tvorila stavebná suť s pomerne veľkými blokmi zbornej klenby. Pod sutou v hĺbke 130–150 cm bola odkrytá po celom interiéru niekde až 50 cm hrubá vrstva ľudských skeletov, evidentne už premiestnená z pôvodných hrobových miest. Pod touto vrstvou nakopených ľudských ostatkov sa nachádzala 80–90 cm hrubá vrstva hlinitého substrátu s premiešanými ľudskými ostatkami. V tomto hlinito-osteologickom sloji boli zistené početné keramické fragmenty, datované do 15. až 16. storočia. Pri odkryvaní najspodnejšej suterénnej časti kaplnky, už pod úrovňou základovej škáry, sa jasne rýsovali v ílovito-piesčitom podloží pravidelné útvary. Po vybratí zásyvu z jednotlivých rýh interiér získal takmer pravidelné členenie, ktoré najpravdepodobnejšie vytvárajú negatívy po 12 trámoch s radiálnym uložením do stredu miestnosti. V jednej výplni po vybratom tráme orientovanom SZ–JV boli objavené strieborné razby viedenských fenigov, minca Václava II. a Jána Luxemburského. Pôvodný výkop tejto ryhy pre trám evidentne porušil hrob č. 15 v interiéru suterénu karnera.

Organickou súčasťou sakrálnej stavby je prístavba špitála, ktorá sa napája na kaplnku v severnom a južnom polygonálnom nároží. Špitál svojím stavebným riešením popri západnom obvode kaplnky istým spôsobom kopíruje jej znásobený pôdorysný polygón. Prepojenie medzi jednotlivými stavbami v základovej časti z oboch strán (južnej aj severnej) je len v dotykovej základovej deliacej škáre. Bez deliacej cezúry je stavebne organicky prepojená až nadzákladová časť oboch stavieb. Hrúbka základov po celom obvode špitála sa pohybuje v rozmedzí od 60 do 70 cm. V juhozápadnej časti interiéru špitála k vonkajšej hrane základov kaplnky je pristavané dvojkrídlové schodisko k vstupnému portálu do suterénu karnera. Vstup do priestoru špitála z námestia predpokladáme z JV strany, pri dotyku oboch stavieb, kde v nadzemnej časti muriva sa evidentne rysuje negatív odstráneného prahového kameňa.

Archeologický výskum pri odkryve interiéru nedoložil žiadne murované základové členenie priestoru špitála, ani jeho ďalšie vnútorné vybavenie, ako sú vykurovacie zariadenia. Atypický priestor interiéru s rozlohou 75,26 m² mal svojou pôdorysnou dispozíciou predpoklad byť rozčlenený na niekoľko menších priestorov (Hanuliak 2006a). To dokladá aj historický údaj z testamentu z roku 1590, keď pri popise hnutelnosti špitála sa uvádza, že pozostával z dvoch izieb a jednej komory (Šorecová 2004, 64). Môžeme preto predpokladať, že členenie priestoru malo pravdepodobne formu drevených zrubových priechok. Interiér špitála postrádal akékoľvek vnútorné vybavenie a členenie, z čoho

Obr. 2. Kostol sv. Alžbety a zaniknutý špitálsky komplex. Foto V. Hanuliak.

Abb. 2. St.-Elisabeth-Kirche und verschwundener Krankenhauskomplex. Foto V. Hanuliak.

usudzujeme, že po zániku špitálskeho komplexu v 17. storočí, po exploatacii stavebného materiálu a následnými terénnymi úpravami sa na tomto mieste vytvoril priestor pre opätovné pochovávanie.

Popri architektúre výskum priebežne odkrýval jednotlivé hroby, ktoré sa nachádzali v jeho najbližšom exteriéri i v samom interiéri stavebného komplexu. Na skúmanej ploche bolo odkrytých 22 hrobových celkov. Z pohľadu vertikálnej stratigrafie môžeme šesť hrobov jednoznačne datovať do obdobia 2. polovice 13. storočia až do začiatku 14. storočia, nakoľko tieto hroby boli porušené výstavbou kaplnky, resp. základmi špitálskej stavby. Väčšiu časť hrobov časovo zaraďujeme do skupiny po zániku špitála od 2. polovice 17. storočia do 2. polovice 18. storočia. Dôležitým hrobom s nálezovou situáciou pre datovanie je hrob č. 15 v interiéri suterénu karnera. Na základe najmladšej mince, polgroša Jána Luxemburského, porušený hrob datujeme do 1. polovice 14. storočia (Hanuliak 2006a).

Celý stavebný špitálsky komplex rámcovo datujeme na základe nálezových situácií do 1. tretiny 14. storočia. Bolo to obdobie nastávajúcej prosperity nielen mesta Zvolena, ale i celej krajiny, keď vďaka upevneniu ústrednej moci panovníka Karola Róberta sa oživil mestotvorné procesy. Prosperita mesta a bohatstvo mešťanov sa mnohokrát odzrkadlili vo fundáciách a daroch, ako v prípade špitálskeho komplexu vo Zvolene. Tieto pozitívne zmeny

sa prejavili nielen v honosnej meštianskej architektúre, ale najmä v početných sakrálnych stavbách na okolí.

Pokračujúci záchranný archeologický výskum v tomto roku (2006) priniesol objav architektonických zvyškov hradieb z JZ exteriéru Kostola sv. Alžbety a špitálskeho komplexu, o ktorých sa dá predpokladať, že vytvárali obvodovú hradbu okolo najdôležitejšej mestotvornej architektonickej zástavby.

Mestské hradby sa až v priebehu 14. storočia stávajú dôležitým prvkom v mestskom živote, paradoxne napriek tomu, že oproti predchádzajúcemu 13. storočiu bolo práve 14. storočie (s výnimkou 1. štvrtiny) skôr mierovým obdobím. Na druhej strane však prudkým narastaním počtu sídlisk s mestskými výsadami dochádzalo k ich istej „inflácii“, a preto murované hradby sa stávajú dôležitým symbolom pre rozlíšenie skutočných miest od iných sídiel s mestskými výsadami (Rábik 2005, 213).

Napriek tomu je zjavné, že viacero významných kráľovských miest dlho váhalo s výstavbou riadnych (murovaných) hradieb, keďže išlo o akciu náročnú na investičné náklady, ako aj na množstvo pracovných síl. V prípade mesta Zvolena predpokladáme, že až po prestavbe farského Kostola sv. Alžbety a po dostavbe kráľovského zámku po roku 1381 mohlo mesto pristúpiť k výstavbe akéhosi redukovaného mestského opevnenia v samom centre mesta. Areál ležiaci v strede Zvolena bol vymedzený od ostatnej (trhovej) časti námestia obvodovou hradbou obopínajúcou farský kostol, radnicu, zvonnicu, špitálsky areál, školu, dom správcu – kostolníka. Samozrejmom súčasťou chráneného areálu bol taktiež prikostolný mestský cintorín. Toto zoskupenie architektúr, navyše ohradených masívnou kamennou hradbou, môžeme chápať ako redukovaný zvolenský variant mestských hradov, ako ich poznáme z okolitých banských miest (Banská Štiavnica, Kremnica a Banská Bystrica).

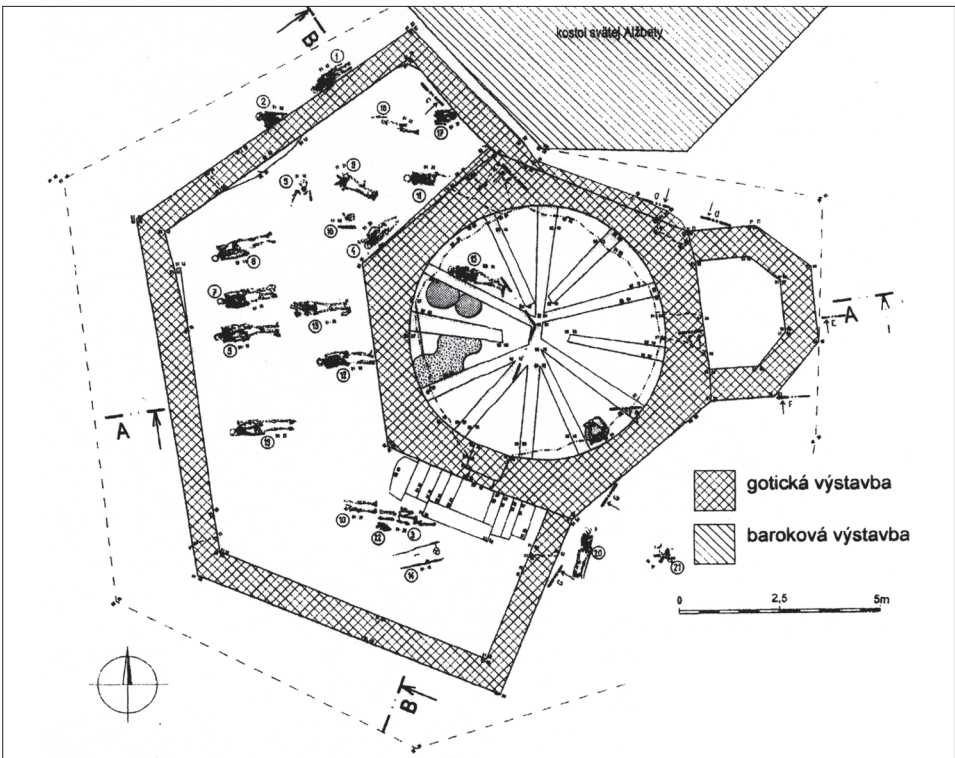
Areál farského kostola bol živý a obývaný až do začiatku 19. storočia. V 1. a 2. štvrtine 19. storočia boli postupne jednotlivé stavby areálu asanované a plocha už uzavretého cintorína pri kostole splánirovaná. Búranie areálu začalo likvidáciou obvodového múru. Obvodový múr okolo cintorína bol už v polovici 18. storočia zanedbaný. Bol kamenný so šindľovou strieškou (KV 1756). Asanovali ho okolo roku 1811 a v roku 1819 nahradili drevenou ohradou, ktorá zanikla okolo polovice 19. storočia (Bánik 1891, 47). Podľa kanonickej vizitácie z roku 1829 bola spolu s obvodovým múrom asanovaná aj budova starej mestskej školy pri kostole, ktorej predchodcu zachytáva pri kostole už známa Willenbergova veduta z roku 1599 (KV 1829; Ragač 2000, 33–40; 2000a, 15–18). V starej školskej budove bol od roku 1780 umiestnený špitál. J. Slávik uvádza nesprávny dátum asanácie – rok 1822 (KV 1781; KV 1809; Slávik 1921, 790–791). V tomto období bolo už pochovávanie okolo kostola utlmené a hlavný cintorín s cintorínskou kaplnkou bol založený za mestom. V roku 1781 sa spomína obydlie pristavané ku cintorínskej ohrade pre katolíckeho učiteľa, regenschoriho a kantora v jednej osobe. Jeho stav vizitátor charakterizoval ako biedny – *miserum*. Bolo poškodené ohňom? O jeho opravy sa malo starať mesto (KV 1781). Pri ohrade sa nachádzal v roku 1781 aj byt zvonára. Bol umiestnený pri bráne do ohrady. Za múrom mal zvonár dokonca aj svoju záhradku. Začiatkom 19. storočia sa ako obytný priestor pre zamestnancov fary používalo aj poschodie starej gotickej radnice (KV 1809). Búracie práce v areáli kostola začali v roku 1811. Zbúraný bol obvodový múr a budova starej školy na sever od kostola premenenej na špitál (KV 1829). Najdlhšie odolávala gotická budova radnice, ktorá bola asanovaná až v roku 1882 (Ragač 2000, 37; 2000a, 15–18).

Kaplnka Božieho Tela je jedinou známou stredovekou kaplnkou, ktorá vznikla pri farskom Kostole sv. Alžbety vo Zvolene. Kaplnka stála v priestore cintorína, ktorý bol v stredoveku ohradený kamenným múrom. Prvá historická zmienka o kaplnke pochádza z roku 1395. V uvedenom roku už dvojnásobná vdova Katarína, manželka magistra Fridricha, povozníka kráľovnej Márie, pred mestskou radou a farárom testamentárne odkázala kaplnke svoje majetky nachádzajúce sa vo Zvolene a získané skoršími sobášmi (Ragač 2006, 205–206). Jej predchádzajúcimi manželmi boli dvaja zvolenský meštania – Pavol zvaný Hetzker a Martin Knoblauch. Podľa údajov v testamente bol stavebníkom kaplnky Pavol Hetzker, prvý

Obr. 3. Výskum interiéru suterénnej časti karnera. Foto V. Hanuliak.

Abb. 3. Grabung im Innenraum des Untergeschoß des Karners. Foto V. Hanuliak.

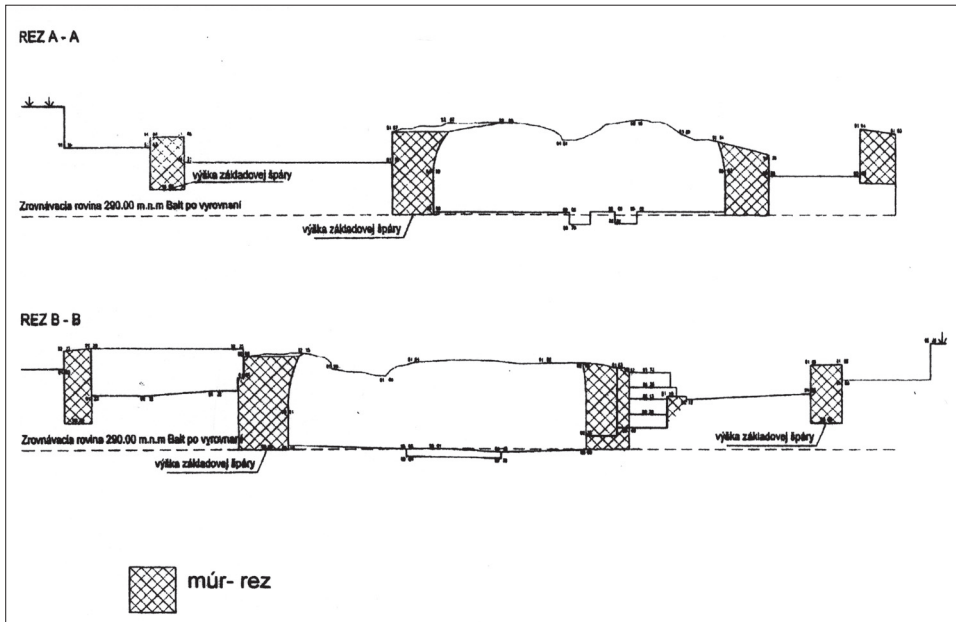

Obr. 4. Pôdorys odkrytej architektúry s časťou prikostolného pohrebiska. Zamerali M. Bábik, H. Michelčík.

Abb. 4. Grundriß der freigelegten Architektur mit einem Teil der Begräbnisstätte an der Kirche. Vermessung M. Bábik, H. Michelčík.

manžel Kataríny, ktorý ju dal postaviť z vlastných prostriedkov. Testamentom z roku 1395 získala kaplnka meštiansky dom s príslušenstvom, ktorý ležal medzi domami prísazného Jána Streubla (Strewbel) a nebohého Štefana Pivovarníka (Ragač 2006, 205–206). Obdobie vzniku kaplnky nevieme na základe testamentu presne určiť, nevznikla však v roku 1395, ako sa to niekedy uvádza v literatúre. Dá sa predpokladať niekoľko desaťročí medzi jej výstavbou a vyhotovením testamentu. Jej vznik môžeme posunúť niekam do konca 1. polovice 14. storočia. Tento údaj korešponduje aj s výsledkami zistenými archeologickým výskumom. Od 2. polovice 15. storočia sa údaje o kaplnke vyskytujú aj v mestských knihách. Mesto ju podľa výdavkov v Registri príjmov a výdavkov farského kostola opravovalo napríklad v roku 1473. Práce stáli pomerne vysokú sumu, až 5 zlatých. V zázname je označená len ako kaplnka-*Capelln* (Ragač 2006, 207). Viac správ o kaplnke poznáme od začiatku 16. storočia. V roku 1516 je vo fundácii zvolenského meštana doložená aj existencia osobitného kňaza – oltárnika kaplnky (Ragač 2006, 206). Polovica z 10 zlatých získaných z predaja domu bola určená pre Oltár Božieho Tela a vydržiavanie oltárnika, ktorému malo byť vyplácané vždy po 1 zlatom ročne na sviatok Narodenia. Podľa daňových registrov vlastnila kaplnka začiatkom 16. storočia aj pomerne veľký majetok. V roku 1509 mala 6 vlastných poddaných (Ragač 2006, 205–207). V 30. rokoch 16. storočia sa stala zvolenská farnosť evanjelickou a tejto konfesii patrila kontinuálne až do 70. rokov 17. storočia (Slávik 1921, 788–805). Funkčné zmeny postihli aj kaplnku. Zanikla funkcia samostatného kňaza kaplnky, ktorý sa už neskôr nespomína. K úpravám kaplnky došlo v roku 1558. V uvedenom roku dalo mesto podľa záznamu v mestskej knihe z kaplnky odstrániť vnútorné zariadenie, resp. jeho časť, pravdepodobne náhrobné kamene – *sepulchrum crucifixi* a preniesť ich na iné miesto (MZ II 1558). Kaplnka však aj vďaka tomu, že jej stavebnou súčasťou bol špitál, pretrvala naďalej. V roku 1601 bol celý komplex areálu farského kostola vo Zvolene ťažko poškodený požiarom. Silne poškodená bola budova a mobiliár kostola, budova neďalekej školy, radnica a tiež špitál (Zrebený 1976, 118; Ragač 2000, 40). V nasledujúcich rokoch bol kostol a okolo neho stojace budovy intenzívne obnovované. Práce vyvrcholili v rokoch 1611–1612. Ich stopy sa dajú sledovať v kostolných registroch. V roku 1611 mesto Zvolen objednalo do kostola nový oltár, krstiteľnicu a tiež nové stálá (štalumy). Opravovaná bola aj budova školy stojaca pri kostole (MZ-Reg 1611; MZ-Reg 1612). Údaj z roku 1615 sa týka kaplnky, keď boli opravované (spevňované) jej dvere – *fores sacellaneos* (MZ-Reg 1615). V roku 1624 obnovili aj múr obkolesujúci areál kostola a cintorína. Mesto zakúpilo a dalo osadiť na vstupy do areálu cintorína tri nové drevené dvojkrídlové brány spolu so zámkami, pántmi a čapmi. V roku 1629 bola vykonaná generálna oprava strešnej krytiny v celom areáli (MZ-Reg 1624). Šindľová strešná krytina bola vymenená na budove farského kostola, školy, zvonice a tiež kaplnky. Záznam o opravách striech dokumentuje pretrvávajúci vzťah kaplnky ku špitálu. Je totiž priamo označená ako kaplnka pre chudobných – *kapliczka, kde ubozi lide sedagi*. Zdá sa teda, že bola ešte stále využívaná pre potreby špitála (MZ-Reg 1629). Kaplnka zanikla okolo polovice 17. storočia. V tesnej blízkosti deštruovaných základov kaplnky boli založené základy ranobarokovej kaplnky pristavanej z južnej strany k lodi farského kostola. Baroková Kaplnka Piety, ktorá stojí dodnes, bola stavebne ukončená začiatkom 90. rokov 17. storočia. Oltáre pochádzajú z roku 1693 (KV 1756). Kaplnka vznikla na základe testamentárneho odkazu šľachtica Jána Ebeckého – zvolenského meštana a esterháziovského úradníka z roku 1650 (KV 1756). Postavená však bola nepochybne až po vrátení kostola do rúk katolíkov v roku 1673. Kanonické vizitácie informujú o tom, že pri jej stavbe boli využité aj časti pôvodnej stredovekej kaplnky. V kanonickej vizitácii z roku 1756 sa vyslovene uvádza, že bola vybudovaná – *ex Muro* a ešte v polovici 18. storočia užívala kaplnka úroky z jeho testamentárneho odkazu.

V testamente z roku 1395 sa uvádza Kaplnka Božieho Tela už v súvislosti s jej stavebnými úpravami a mobiliárom. O špitáli testament nehovorí, avšak výsledky archeologického výskumu potvrdzujú, že celý stavebný komplex je z jedného časového obdobia. Stredoveké zmienky o špitáli sú veľmi strohé. Pravdepodobne sa prvýkrát spomína až v roku 1514, keď

Obr. 5. Rez základmi karnera a špitála. Zameran M. Bábik.

Abb. 5. Querschnitt der Fundamente von Karner und Krankenhaus. Vermessung M. Bábik.

Obr. 6. Interiér suterénu karnera so vstupným portálom. Foto: V. Hanuliak.

Abb. 6. Innenraum des Untergeschoß des Karners mit Eingangsportal. Foto V. Hanuliak.

mesto zaplatilo menšiu finančnú čiastku istému Hrušovskému *in hospicio* (MZ II 1514). V literatúre boli publikované zmienky o tom, že špitál fundovala Beatrix Aragónska (Slávik 1921, 795). Konkrétny historický prameň, z ktorého autori vychádzali, však nie je známy. Zároveň sa tieto zmienky autorom pleťú s priestorom označovaným ako *auditorium regium*, ktorý literatúra spájala s priestorom stredovekej radnice (Ragač 2000, 35). Literatúra mala donedávna vážne problémy aj s jeho lokalizáciou. Špitál sa totiž v období 17.–18. storočia dvakrát presťahoval a v roku 1780 bol presunutý do starej budovy školy pri kostole. Paradoxne špitál sa presunul na miesto vzdialené cca do 20 metrov od svojej stredovekej polohy. Tu bol umiestnený do zbúrania školskej budovy v roku 1811. Údaje o vnútornej štruktúre objektu, ktoré uvádza historik Zrebený, sa týkajú tejto starej školskej budovy, preto sú pre staršie dejiny špitála bezpredmetné (Zrebený 1976, 120).

Konkrétne údaje o fungovaní špitála poznáme až z polovice 16. storočia. V roku 1582 si mesto od panovníka Rudolfa II. vymohlo možnosť postaviť mlyn na Hrone pre potreby špitála (Bánik 1891, 6, 18, 56; Ragač 2006, 202). V uvedenom období bola budova situovaná pri farskom kostole. Na základe údajov z testamentov vieme, že bola viacpriestorová, s komorou na odkladanie materiálu a zásob. Komora špitála sa spomína v testamente z roku 1590 (Šorecová 2004, 64). Z väčších darov pre špitál poznáme testamentárny odkaz zvolenského meštana Jána Ortha z roku 1565, ktorý chudobným odkázal príjmy z predaja jeho domu a majera v Banskej Štiavnici (Šorecová 2004, 65). Meštania v 16. storočí odkazovali špitálu okrem finančných prostriedkov aj šaty, súkno, či potraviny. Hovädzie mäso odkázal špitálu v roku 1595 Gregor Kianka, šatstvo napríklad Gregor zo Sucháňa v roku 1588 (Šorecová 2004, 65). V tomto období bol špitál majetkovo prepojený s evanjelickou farnosťou. Príjmy z nájmu nehnuteľností, ktoré mu patrili, hlavne z polí a lúk odkázaných mešťanmi, plynuli do farských príjmov a fara sa starala o časť potrieb jeho chovancov. V registroch vystupuje začiatkom 17. storočia lúka zvaná *Zebrakowska Luka* ležiaca pred obcou Môťová a pole ležiace smerom na obec Rybáre (MZ-Reg 1618; MZ-Reg 1620). Pole získal špitál testamentom Kristíny Vackovej v roku 1595 (Šorecová 2004, 65).

Začiatkom 17. storočia poznáme viacero zmienok o chovancoch špitála. V roku 1619 napríklad zvolenská farnosť uhradila náklady na pohreb Juraja Roháča. Vo výdavkoch sa spomína vykopanie hrobovej jamy a tiež platba žiakom do školy za účasť na pohrebných ceremóniách – pravdepodobne za spievanie (MZ-Reg 1616).

Po asanácii stredovekej kaplnky bol mestský špitál pravdepodobne presunutý mimo mestských hradieb na predmestie pred Hronskú (Bystrickú) bránu. Tu pôsobil aj po polovici 18. storočia (KV 1756). V polovici 18. storočia bol podľa kanonických vizitácií špitál fundovaný pre dvanásť mešťanov a príjmy jeho chovancov pozostávali z mestských príspevkov na mäso, obilia z mlyna, kameňa soli, potrebného množstva dreva a masla od jednej kravy. Chovanci mali právo zbierať finančné prostriedky po meste a poberali aj úroky z viacerých súkromných fondácií (KV 1756). Všetky tieto údaje sa pravdepodobne vzťahovali aj na jeho staršie obdobie, keď stál spolu s kaplnkou ešte na pôvodnom mieste.

Kaplnka Božieho Tela sa svojim pôdorysom začleňuje k centrálnym sakrálnym stavbám. K centrálnym sakrálnym stavbám zaraďujeme aj skupinu kostolíkov, ktoré nazývame karnery. Karner bol špecifickou sakrálnou stavbou lokalizovanou na zázemie radových prikostolných pohrebísk. Z hľadiska architektonického riešenia je to rotunda alebo polygonálna stavba, ktorej loď je dvojpodlažná. Suterénna časť stavby je prístupná priamo zvonku. Prízemná časť stavby má svoju samostatnú apsidu spravidla s klasickou orientáciou na východ. Suterénna časť stavby plnila funkciu kostnice – ossária, kde sa pietne ukladali pozostatky tiel z okolitého cintorína. Karner obyčajne nebýva samostatnou stavbou, ale sprevádza vlastný kostol. Zsvätenie, patrocínium sakrálny stavby karnera býva najčastejšie sv. Michalovi, sprievodcovi mŕtvych duší do večnej blaženosti.

Vývoj a najväčšie rozšírenie karnerov prináleží rakúskemu Podunajsku. Snáď najstarším vzorom pre tento druh stavieb bola Kaplnka sv. Michala vo Fulde s kryptou zaklenutou na stredný stĺp. Samotný vývoj stavieb tohto typu sa rozvinul a bol rozšírený najmä v 13. storočí

Obr. 7. Špitálsky komplex od juhozápadu. Foto V. Hanuliak.
Abb. 7. Krankenhauskomplex von Südwesten. Foto V. Hanuliak.

(Mencl 1937, 149). V rakúskych oblastiach tento typ stavieb trvá počas celého stredoveku. Stavbný vývoj tohto druhu stavieb sa rozšíril na blízku južnú Moravu (Moravské Budějovice, Bítov, Stonařov). V Bratislave poznáme odkaz meštana Alberta Hambota na výstavbu cintorínskej kaplnky-karnera pri Kostole sv. Martina-*capella seu carnarium in cimeterio* spreď roku 1324 (Majorossy 2005, 188).

Na strednom Slovensku klasickú podobu tejto architektúry reprezentujú Karner sv. Michala v Banskej Štiavnici (Labuda 1996, 365) a Karner sv. Ondreja v Kremnici (Hoššo 1989, 272). Stavba tohto typu je historicky doložená aj v areáli mestského hradu v Banskej Bystrici. V písomných prameňoch v tzv. odpustkovej listine sa v Banskej Bystrici po prvýkrát uvádza kaplnka zasvätená sv. Michalovi v roku 1406. Samotná lokalizácia tejto kaplnky na cintoríne pri Kostole Panny Márie je doložená v odpustkovej listine z roku 1503 (Mácelová 1999, 30).

Stavba zvolenského karnera zasväteného Božiemu Telu nesie už rozvinuté črty gotickej stavby z obdobia vrcholnej gotiky. V minulom storočí sa nesprávne interpretovala listina panovníka Ľudovíta Veľkého k počiatkom výstavby Kostola sv. Alžbety k roku 1381. Kráľovská listina sa viazala už k jeho prestavbe, ktorá prebehla v rokoch 1380–1390 (Palajová 1993, 198).

Projekt prestavby centrálnej sakrálnej stavby farského kostola počítal s jeho pôdorysným predĺžením. Pri prestavbe (zväčšení) kostola muselo zákonite dochádzať k rušeniu prikostolného pohrebiska. Pre kostrové ostatky z odstránených hrobov z východnej a juhozápadnej strany exteriéru farského kostola bola už vybudovaná kostnica v suterénnej časti karnera. Okrem týchto kostrových ostatkov môžeme uvažovať, že do suterénu karnera sa mohli dostať exhumované ostatky z okolia rušenej románskej baziliky z dnešnej polohy Zvolenského zámku dobudovaného už roku 1381. Z tohto dôvodu výstavbu zvolenského karnera rámcovo datujeme do záveru 1. polovice 14. storočia. K tomuto predpokladu datovania vedie primárne uložený hrob datovaný strieborným polgrošom Jána Luxemburského (1310–1346).

S výstavbou Kaplnky Božieho Tela – špitálskeho karnera je späté meno P. Hetzker, bo-

hatého banského ťažiaru, ktorý mal svoje aktivity v oblasti Španej Doliny a Starých Hôr. Pri kaplnkách Božieho Tela sa v tom čase združovali sociálno-podporné bratrstvá, ktoré bývali u nás, ako aj inde, predchodcami remeselníckych cechov (Marsina 1989, 803).

Zvolenský karner na rozdiel od ostatných archaických karnerov z banského prostredia Kremnice a Banskej Štiavnice mal už vyslovene gotický vzhľad vybudovaný na polygonálno-hexagonálnom pôdoryse. Výstavbu špitálskej stavby s karnerom časovo zaraďujeme do obdobia najväčšieho rozkvetu Zvolena – do mierového obdobia vlády Karola Róberta a Ľudovíta Veľkého z Anjou.

Archeologické objavy architektonických zvyškov sú veľkým obohatením historického poznania niekdajšieho kráľovského mesta Zvolen. Projekt rekonštrukcie historického námestia jednoznačnej počíta so zakomponovaním archeologických nálezov in situ už v modernej dlažbe.

K tisku doporučil prof. PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc.

Pramene a literatúra

- BÁNIK, J., 1891: Slobodné a kráľovské mesto Zvolen. Opis historicko-topografický. Turčiansky Svätý Martin.
- HANULIAK, V., 2003: Archeologický doklad zaniknutej radnice vo Zvolene, AH 28, 317–324.
- 2006: Zvolen, Námestie SNP – prikostolná časť radového pohrebiska. Výskumná správa č. 10/2006-AV-26/06.
- 2006a: Zvolen, Námestie SNP – 2. etapa rekonštrukcie historického námestia. Výskumná správa č. 9/2006-AV-25/06.
- HOŠŠO, J., 1989: Výsledky historicko-archeologického výskumu mestského hradu v Kremnici, Zborník FFUK – Historica, XXXIX–XL, 249–294.
- LABUDA, J., 1996: Starý zámok v Banskej Štiavnici – výsledky archeologických výskumov, AH 21, 361–369.
- MÁCELOVÁ, M., 1999: Pochovávanie v mestskom hrade v Banskej Bystrici. In: História Banskej Bystrice – Dielo a význam Emila Jurkoviča, 29–38. Banská Bystrica.
- MAJOROSSY, J., 2005: Bratstvo Božieho Tela a jeho miesto v živote mešťanov stredovekej Bratislavy. In: Csukovits, E.–Lengyelová, T., Z Bardejova do Prešporuku. Spoločnosť, súdnictvo a vzdelanosť v mestách v 13.–17. storočí, 176–211. Prešov–Bratislava.
- MARSINA, R., 1989: K najstarším dejinám Zvolena, HČ 37, 793–803.
- MENCL, V., 1937: Stredoveká architektúra na Slovensku. Praha–Prešov.
- PALAJOVÁ, M., 1993: Dejiny cirkví a sakrálne pamiatky. In: Zvolen, monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv, 184–202. Martin.
- RÁBIK, V., 2005: Mestské hradby vo svetle stredovekých písomných prameňov, Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 16, 207–218.
- RAGÁČ, R., 2000: Zvolenská radnica v písomných prameňoch do konca 16. stor., AH 25, 33–41.
- 2000a: Neskorostredoveké mestské stavebné aktivity v okolí zvolenského farského Kostola sv. Alžbety, Pamiatky a múzeá 1/2000, 15–19.
- 2002: Zvolenské mestské hodiny do polovice 17. storočia, Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica XLV. Pamätnica k 50. výročiu študijného odboru archívnictvo a pomocné vedy historické FF UK v Bratislave, 127–130.
- 2006: Donátori v prostredí neskorostredovekého malomesta. Okruh donátorov Kostola sv. Alžbety vo Zvolene. In: Ročenka SNG Galéria 2004–2005, 201–211.
- SLÁVIK, J., 1921: Dejiny Zvolenského evanjelického bratstva a seniorátu. Banská Štiavnica.
- ŠORECOVÁ, D., 2004: Obraz každodenného života mesta Zvolen v 16. storočí. Diplomová práca. FF UK Bratislava, Katedra archívnictva a pomocných vied historických.
- ZREBENÝ, A., 1976: Zo starších dejín Zvolena, Vlastivedný časopis 25, 1976, 3, 114–121.
- MZ – Štátny archív Banská Bystrica, pobočka Zvolen, fond Magistrát mesta Zvolen, inv. č. 1 – Najstaršia mestská kniha I (roky 1465–1503); MZ, škat. 11 – Mestská kniha II (roky 1509–1519, 1546–1562); MZ, kr. 11 – Mestská kniha III (roky 1520–1521) – pozri výdavkové časti z jednotlivých rokov.
- MZ-Reg – Štátny archív Banská Bystrica, pobočka Zvolen, fond Magistrát mesta Zvolen, škat. Rationes 1592–1668 – „Regestrum Proventuum et expensarum Ecclesiae Veterisoliensis“ z rokov 1614–1646 a (1608)1611–1666 (bez signat.) – pozri výdavkové časti z jednotlivých rokov.
- KV – Archív Banskobystrického biskupského úradu, Kanonické vizitácie Rím.-kat. farnosti Zvolen z rokov 1756, 1781, 1809, 1829 – pozri jednotlivé roky.

Zusammenfassung

Die archäologische Erforschung eines unbekanntes mittelalterlichen Bauwerks im Zentrum von Zvolen (Altsohl)

Die Stadt Zvolen (Altsohl) führt gegenwärtig eine komplexe Wiederherstellung des historischen Stadtkerns durch. Bestandteil der bis in die Fundamentschichten reichenden Bauarbeiten sind im Vorfeld durchgeführte Rettungsgrabungen, die seit dem Jahr 2002 in der Denkmalschutzzone systematisch betrieben werden. Die Grabungssaison 2006 konzentrierte sich auf den südlichen Außenbereich der frühgotischen St. Elisabeth-Kirche. Im Verlauf von zwei Monaten wurde bei der Grabung der verschwundene architektonische Komplex eines mittelalterlichen Krankenhauses freigelegt. Der architektonische Komplex wird funktionell durch zwei selbständige Bauten dargestellt. Der Hauptbau des Komplexes ist ein Karner (Friedhofskapelle mit Beinhaus). Der Sakralbau hat den Charakter eines zentralen Gebäudes mit polygonalem/hexagonalem Grundriß mit einem Außendurchmesser von 9 m. Die Kapelle hat die klassische West-Ost-Orientierung. Die Apsis an der Ostseite hat an der Stelle des Triumphbogens einen gleichmäßigen Grundriß mit einer Innenbreite (lichten Weite) von 2,8 m. Die Apsis ist mit dem Mittelschiff baulich nicht verbunden, sondern wurde auf Fuge angebaut. Die Gründungssohle des Kapellenschiffs dieses mit zwei Fußböden ausgestatteten Baues liegt 190 cm tiefer als die Gründungssohle der Apsis. Der Innenraum des Untergeschosses der Kapelle hat einen regelmäßigen runden Grundriß mit einem Durchmesser von 8 m.

Die zweite Funktion des abgegrenzten Baues ist ein mittelalterliches Krankenhaus, bzw. ein Xenodochium. Beide Bauten verfügen über unabhängig voneinander gesetzte Fundamente. Das Mauerwerk auf den Fundamenten war baulich miteinander verbunden, woraus wir folgern, daß beide Bauten im gleichen Zeitraum entstanden waren. Aufgrund der Fundsituation – bzgl. Grab Nr. 15 und der Architektur – datieren wir den Bau in die erste Hälfte des 14. Jahrhunderts. Aufgrund historischer schriftlicher Belege gehen wir davon aus, daß der Baukomplex gegen Ende des 17. Jahrhunderts verschwunden ist. Gleichzeitig mit der Freilegung der Architektur wurde auch ein Teil der Ordensbegräbnisstätte an der Kirche aus dem 13.–18. Jahrhundert freigelegt und dokumentiert.

Deutsch von Bernd Magar